

Pohjoissaamea ja suomea kontrastiivisesti

MARJATTA JOMPPANEN

Väitöksenalkajaisitelmä 16. tammikuuta 2010 Oulun yliopistossa

Tutkimukseni on lähtenyt saamen kielen oppijan tarpeesta selvittää infinitiiviverbin käyttö ja vastaavuus pohjoissaamessa ja suomessa. Kun opiskelin pohjoissaamen alkeita Oulun yliopistossa, huomasin, että pohjoissaamen kieliopit on kirjoitettu tavallisesti norjaksi ja että ne vertailevat saamen kielen rakenteita lähinnä norjan kielen vastaaviin rakenteisiin. Kielioppia suomen kielen rakenteista verrattuna pohjoissaameen ei ollut saatavissa. Pohjoissaamen ja suomen infinitiivirakenteista ei ole tähän mennessä tehty laajempaa vertailevaa tutkimusta. Vertailevan tutkimuksen tarve on kuitenkin kasvanut viime aikoina. Suomessa jo suuri osa pohjoissaamen oppijoista asuu saamelaisalueen ulkopuolella, jossa suomen kielen vaikutus on vahva. Toisaalta on yhä enemmän pohjoissaamea vieraana kielenä opiskelevia. Heistä osa on saamen kielen opettajiksi valmistuvia tai saamen kielellä muita aineita opettavia. On siten erittäin tärkeää saada tietoa pohjoissaamen ja suomen eroista. Koska kielissä on paljon samoja piirteitä ja niitä käytetään rinnakkain, on vaarana, että suomen kielen vaikutus tulee näkymään yhä enemmän pohjoissaamessa. Kontrastiiviselle pohjoissaamen ja suomen tutkimukselle on olemassa todellinen tarve.

Tässä tutkimuksessa olen verrannut pohjoissaamen ja suomen perusinfinitiivin käyttöä viidessä erilaisessa rakenteessa, jotka ovat 1) infinitiivilauseke subjektina, 2) perusinfinitiivi substantiivin ja adjektiivin yhteydessä, 3) *lei/oli* InfP -rakenne, 4) relatiivi-infinitiivi ja 5) supiinirakenne. Tutkimukseni tarkoituksena on selvittää edellä mainittujen infinitiivirakenteiden kieliopillisiin rakenteisiin ja merkitykseen perustuva vastaavuus pohjoissaamessa ja suomessa. Osassa rakenteista on kummassakin kielessä sama merkitys tai sama rakenne tai sekä merkitys että rakenne ovat samanlaiset. Kaikilla rakenteilla ei ole kuitenkaan vastinetta molemmissa kielissä. Viiden rakenteen lisäksi olen tarkastellut kuhunkin rakenteeseen läheisesti liittyviä variantteja.

1. Infinitiivilauseke subjektina

Lea hávski čállit. On mukava kirjoittaa.

2. Perusinfinitiivi liittyy

a) substantiiviin

Sus ledje váttisvuodat vázzit.

Hänellä oli vaikeuksia kävellä.

b) adjektiiviin

Son lei čáppat oaidnit.

Hän oli kaunis katsella.

3. Lei/oli InfP -tapaukset

Son lei gahččat, juos ii livčče lean várrugas.

’Hän olisi kaatunut, jos ei olisi ollut varovainen.’

Olin kaatua kiukaaseen.

4. Relatiivi-infinitiivi

Doppe ledje kássat ja renkkot goste čohkkádit

Siellä oli laatikoita ja jakkaroita missä istua.

5. Supiinirakenne

Geahččalan gokčat beljiidan amasan gullat su garuid.

’Yritän peittää korvani, etten kuule hänen kirouksiaan.’

Tutkimusmateriaalini olen poiminut vuosina 1979–1997 ilmestyneestä pohjois-saamen- ja suomenkielisestä kaunokirjallisuudesta: mukana ovat 18 kirjoittajan tekstit kummastakin kielestä. Kontrastiivisen tutkimuksen ideaali tutkimusmateriaali on originaali teksti, ei käänös. Vertailussa lähtökohtana on usein perusolettamus, että on olemassa lähtökieli ja kohdekieli. Tässä tutkimuksessa sekä saame että suomi ovat vaihtelevasti sekä lähtökieliä että kohdekieliä.

Seuraavaksi esitän aiheesta esimerkin, jonka perusteella voi hahmottaa, mitä vertaileva perusinfinitiivin tutkimus tarkoittaa tässä tutkimuksessa.

- (1) Nieida lea čáppat oaidnit ~ Tyttö on kaunis katsella.
- (2) Biera lea čeahppi hukset. ’Piera on taitava rakentamaan.’
- (3) Gahpir lea divrras boaldit ~ boldojuvvot. ’Lakki on kallis poltettavaksi.’

Saamenkieliset lauseet (1–3) voi jäsentää seuraavalla tavalla:

a) rakenne:

substantiivi + *lea*-verbi + adjektiivi + perusinfinitiivi

b) syntaktinen rakenne:

subjekti + [*lea* + predikaatiivi]PRED + adverbiaali

c) semanttinen rakenne:

Lauseiden 1 ja 3 infinitiivi on passiivitulkinainen.

Lauseen 2 infinitiivi on aktiivitulkinainen.

Kuten esimerkkilauseiden perusteella voi todeta, sekä pohjoissaamen että suomen käännösvastine on verbin perusinfinitiivimuoto. Kun tarkastelemme lausetta 2 (*Biera lea čeahppi hukset* 'Piera on taitava rakentamaan'), pohjoissaamen perusinfinitiivin käännösvastine suomessa on MA-infinitiivin illatiivimuoto 'rakentamaan'. Lauseessa 3 (*Gahpir lea menddo divrras boaldit ~ boldojuvvot* 'Lakki on liian kallis poltettavaksi') pohjoissaamen perusinfinitiivin käännösvastine suomessa on passiivin VA-partisiipin translatiivimuoto.

Mistä voi tietää, missä tapauksessa ja miksi pohjoissaamen perusinfinitiivi käännetään suomessa perusinfinitiiviksi, joskus kuitenkin MA-infinitiivin illatiivimuodoksi ja joskus taas passiivin VA-partisiipin translatiivimuotoon?

Kun tarkastelemme saamenkielisten esimerkkilauseiden (1, 2 ja 3) rakenteita, huomaamme, että kaikissa kolmessa lauseessa on sama rakenne: substantiivi + *lea*-verbi + adjektiivi + perusinfinitiivi. Kaikkien saamenkielisten lauseiden (1, 2 ja 3) syntaktinen eli kieliopillinen rakenne on myös samanlainen: subjekti + *lea* + predikatiivi + adverbiali. *Lea*-verbi muodostaa yhdessä predikatiivin kanssa lauseen predikaatin. Mutta lauseiden semanttinen rakenne on erilainen: lauseiden 1 (*Son lea čáppat oaidnit*) ja 3 (*Gahpir lea divrras boaldit ~ boldojuvvot*) infinitiivi on passiivitulkitainen ja lauseen 2 (*Biera lea čeahppi hukset*) infinitiivi on aktiivitulkitainen. Aktiivitulkitainen infinitiivi tarkoittaa sitä, että lausesubjekti (*Piera*) on lauseen agentti eli se, joka rakentaa. Passiivitulkitainen infinitiivi tarkoittaa puolestaan sitä, että infinitiivin ilmaisema toiminta kohdistuu subjektitarcoitteeseen. Esimerkiksi lauseessa 1 lauseen subjekti (*tyttö*) ei ole lauseagentti eli se, joka itse katselee vaan jota katsellaan (patientti). Aivan vastaavasti lauseen 3 lausesubjekti (*gahpir* 'lakki') ei ole agentti, joka polttaa vaan, se joka tulee poltetuksi.

Milloin ja miksi pohjoissaamen perusinfinitiivi käännetään suomessa perusinfinitiiviksi, MA-infinitiivin illatiivimuotoon tai passiivin VA-partisiipin translatiivimuotoon? Pohjoissaamen perusinfinitiivi vastaa suomen MA-infinitiivin illatiivimuotoa silloin, kun lauseessa on aktiivitulkitainen infinitiivi, kuten esimerkissä 2. Tavallisesti pohjoissaamen passiivitulkitainen perusinfinitiivi vastaa suomen passiivitulkitaista perusinfinitiiviä, kuten lauseessa 1 *Nieida lea čáppat oaidnit ~ Tyttö on kaunis katsella*. Mutta pohjoissaamen perusinfinitiivi vastaa suomen passiivin VA-partisiipin translatiivimuotoa siinä tapauksessa, kun infinitiivi on passiivitulkitainen ja subjekti on eielollinen (kuten lauseessa 3 *gahpir* 'lakki') tai eläin. Edellisten kriteereiden lisäksi infinitiivi on korvattavissa passiivimuodolla, kuten *boaldit ~ boldojuvvot*.

Kuten edellä esittämistäni esimerkeistä saattoi havaita, pohjoissaamen ja suomen lauserakenteet ovat hyvin pitkälle samanlaiset. Juuri sen vuoksi on haaste nähdä ja selittää syitä kielissä esiintyviin eroihin.

Kun vertaa perusinfinitiivin käyttöä pohjoissaamen ja suomen aineistossa yleensä, voi todeta, että infinitiiviä käytetään saamessa enemmän kuin suomessa, kuten jo edellä esittämistäni esimerkistä saattoi havaita. Keskeisiä havaintoja ovat: 1) Saamenkielisessä aineistossa on suunnilleen kaksi kertaa enemmän lauseita, jotka sisältävät infinitiivirakenteita, kuin suomenkielisessä aineistossa. 2) Infinitiivirakennne voi olla saamessa produktiivinen ja suomessa kiteytynyt. Esimerkiksi suomen predikatiivilauseen passiivitulkitainen infinitiivi on poikkeuksetta infinitiivi *katsoa*. 3) Tietty infi-

niitiivirakenne on mahdollinen molemmissa kielissä, mutta sitä esiintyy aineistossani vain saamen kielessä. *Mus ii lean eará (ráđđi) go vuolgit. ~ Minulla ei ollut muuta (neuvoa) kuin lähteä.*

Verrattaessa merkityksen ja muodon suhdetta keskenään näkyy se, että pohjoissaamassa on enemmän sellaisia ilmauksia, joiden kieliopillinen ja semanttinen tehtävä määräytyvät lausemerkityksen perusteella. Tämä johtuu siitä, että saamassa tietyt sijamuodot voivat olla identtisiä, kuten kokijalauseen akkusatiivi ja genetiivi: esimerkiksi suomen partitiivi- ja genetiivimuotoja (*äitiä, äidin*) vastaa pohjoissaamassa akkusatiivi-/genetiivimuoto *eatni (Eatni (AKK) lei váttis láhppohit* 'Äitiä oli vaikea eksyttää'; *Eatni (GEN) lei váttis láhppohit su* 'Äidin oli vaikea eksyttää häntä'). Ensimmäisessä lauseessa äiti on infinitiivin ilmaiseman toiminnan kohteena ja jälkimmäisessä lauseessa infinitiivin ilmaiseman toiminnan agentti.

Aineistossani harvoin esiintyvät kieliopilliset ilmiöt ovat saaneet paljon tilaa kieliopeissa, kun taas aivan tavalliset rakenteet voivat jäädä kieliopeissa lähes käsittelemättä. Tämä ilmiö on osittain yhteydessä siihen, että yleensä kielentutkija katsoo mallia aiemmin ilmestyneistä julkaisuista ja siteeraa niitä.

Kieli pyrkii taloudellisuuteen. Kuitenkin saamenkielisen aineistoni perusteella on nähtävissä, että samasta rakenteesta voi olla rinnakkain käytössä monta eri varianttia. Tällaisia ovat esimerkiksi konditionaalinen perfekti (*son livččii vuolgan* 'hän olisi lähtenyt') ja konditionaalinen perfektin varianttimuoto (*son lei vuolgit* 'hän olisi lähtenyt'). Näistä molempia käytetään jopa samassa lauseessa.

Pohjoissaame – lingua franca

Kieli ja kielen asema yleensä on jatkuvassa muutoksessa. Monikielisuus kuuluu osana nykyihmisen elämään. Kotikieli voi olla eri kuin kansalliskieli ja vielä eri kuin työkieli. Professori Harri Mantila (2003: 9-13) puhuu kielen kolmijaosta (äidinkieli, kansalliskieli ja lingua franca) ja kielten erilaisista tehtävistä: Äidinkieli on tunteiden ja ajattelun kieli, jonka tasapainoinen kehitys on tärkeä tunne-elämän kehityksen kannalta. Kansalliskieli liittyy yhteen tietyn kansan, jonka keskeisenä identiteettiä luovana tekijänä on nimenomaan kieli. Lingua franca on kansainvälisen yhteyden pidon kieli. Lingua francaksi voi nimittää esimerkiksi englantia. Mantilan mukaan äidinkieli merkitsee elämää, kansalliskieli sivistystä ja lingua franca työkalua.

Suomen kansalliskieliä ovat suomi ja ruotsi ja Suomessa puhutuilla saamen kielillä, pohjoissaamen, inarinsaamen ja koltansaamen kielillä on erityisasema saamelaisen kotiseutualueella (Enontekiön, Inarin, Sodankylän ja Utsjoen kunnissa). Saamelaiskäräjien mukaan pohjoissaamen puhujia on Suomessa noin 2000, inarinsaamen ja koltansaamen puhujia molempia noin 300. Inarinsaamea puhutaan lähes yksinomaan Suomen rajojen sisäpuolella, samoin koltansaamea. Lapin yliopiston saamen kielen lehtorin, Leif Rantalan, mukaan Venäjän puolella on koltansaamen puhujia noin 20 henkilöä.

Saamen kielten on jo pitkään ennustettu sammuvan. Uusin ennuste on Unescon arvio siitä, että suuri osa saamen kielistä tulee kuolemaan sadan vuoden sisällä (Giella ii

jávka 100 jagis 'Kieli ei katoa sadassa vuodessa,' *Ávvir* nr. 3/2010) Käykö näin? Näyttää siltä, että saamen kielten puhujien joukko moninaistuu. Esimerkiksi inarinsaamassa on meneillään vuoden kestävä kielenelvytysprojekti, jossa 18 opiskelijaa opiskelee inarinsaamea täysipäiväisesti. Projektin tarkoituksena on kouluttaa kielen osaajia työelämän eri osa-alueille. Koltansaamesta on ilmestynyt viime vuonna uusi koulukielioppi (Koponen & Moshnikoff 2009). Pohjoissaame on ollut jo vanhastaan rajojen yli tapahtuvan kaupan ja kanssakäymisen kieli. Sen käyttö on koko ajan monipuolistunut. Samalla sen käyttöalue on levinnyt myös saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolelle. Pohjoissaamesta on tullut monelle suomen kielen ohella toinen kotikieli. Tämä asettaa haasteita pohjoissaamen opetukselle: osa opiskelee kieltä äidinkielenään ja osa vieraana kielenä. Pohjoissaamesta on tullut myös akateemisen kanssakäymisen kieli, jota käytetään tieteellisissä konferensseissa ja julkaisuissa. Esimerkkinä pohjoissaamenkielisestä tieteellisistä julkaisuista voi mainita Saamelaisen korkeakoulun ja Tromssan saamen tutkimuskeskuksen yhdessä julkaisema *Sámi dieđalaš áigečála* -kausijulkaisu ja Saamelaisen korkeakoulun *Dieđut*-julkaisusarja.

Pohjoissaamea voi hyvin nimittää Norjan, Ruotsin ja Suomen lingua francaksi, kielesi, jota käytetään rajojen yli tapahtuvaan yhteydenpitoon.

Miksi kontrastiivista tutkimusta?

Lopuksi pohdin vielä lyhyesti sitä, miksi ja miten tutkimustuloksiani voi hyödyntää. On erittäin tärkeää saada oppimateriaalia pohjoissaamen ja suomen eroista. Koska kielissä on paljon samoja piirteitä ja niitä käytetään rinnakkain, on vaarana, että suomen kielen vaikutus näkyy yhä enemmän pohjoissaamassa ja sen rakenteissa. Norjan kielen vaikutus pohjoissaameen on tullut esille jo aikaisemmin Jussi Ylikosken lukiössä (20.3.2009). Saamen kieleen kohdistuu siis paineita kahdelta eri suunnalta.

Tutkimukseni osoittaa, kuinka tärkeässä osassa semanttiset roolit (esim. agentti, kohde, patientti) ovat pohjoissaamen lauserakenteen ymmärtämisen kannalta. Semanttisten roolien selittäminen kontrastiivisessa suomi–saami opetuksessa ja oppikirjoissa on aivan yhtä tarpeen kuin lauserakenteiden kuvaus. Tutkimuksen perusteella voisi laatia oppikirjan osaluvun infinitiivin käytöstä *leat/olla*-verbin kanssa. Yhtenä osana voisivat olla myös pohjoissaamen monet nesessiiviset infinitiivirakenteet, joita tarkastelin tutkimuksessani.

Suomenkieliseltä pohjoissaamen oppijalta puuttuu kontrastiivinen suomi–saami-kielioppi. Mihinkään oppikirjaan ei ole systemaattisesti kirjattu kieltenvälisiä peruseroja kuten sijamuotoja, saati sitten pohjoissaamen perusinfinitiivin ja suomen VA-partisiipin tai MA-infinitiivin illatiivimuotojen vastaavuuksia. Koska kontrastiivinen perustutkimus on puuttunut, ei ole voitu kirjoittaa kontrastiivisia oppikirjoja tai kielioppia. Kontrastiivisen kieliopin tai oppikirjan merkitys on tullut erittäin ajankohtaiseksi, koska suurin osa saamen oppijoista opiskelee kieltä vieraana kielenä. Kielenoppijan pitäisi pystyä tarkistamaan pohjoissaamen rakenteeseen liittyviä ilmauksia ja kieliopillisia rakenteita suomeen verrattuna. Koska kielissä on paljon samaa, on vaarana, että suomi kyllä kääntyy saameksi mutta käännöksen rakenne ei. Suomenkielisen pohjois-

saamen oppijan pitää ymmärtää, missä kohdin ja miten pohjoissaamen ja suomen kielen rakenteet eroavat toisistaan.

Lähteet

Giella ii jávkka 100 jagis. – *Ávvir, Sámegiel ođasaviisa* nr. 3/2010.

KOPONEN, EINO – MOSHNIKOFF, SATU 2009: *Koltansaamen koulukielioppi*. Inari: Saamelaiskäräjät.

Saamelaiskäräjät. Verkkodokumentti. http://www.samediggi.fi/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=105&Itemid=104 [7.1.2010.]

MANTILA, HARRI 2003: Kotimaana suomen kieli. Näkökulmia suomen kielen säilymiseen ulkomailla. – Maila Eichhorn & Anne Helttunen (toim.), *Äidinkieli, kansalliskieli ja lingua franca* s. 9–13. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.

YLIKOSKI, JUSSI 2009: Muijalus námiid birra. Kertomus saamelaisista verbimuodoista. – *Viritäjä* 113. Verkkodokumentti. <http://www.kotikielenseura.fi/virittaja>. [12.2.2010.]

Marjatta Jomppanen: *Pohjoissaamen ja suomen perusinfinitiivi vertailussa leat ja olla -verbien yhteydessä*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 92. Oulu: Oulun yliopisto 2009.

Kirjoittajan yhteystiedot:

Giellagas-instituutti

PL 1000

90014 Oulun yliopisto

Sähköposti: etunimi.sukunimi@oulu.fi